

מצב זה של החינוך המסורתי: השוואה רמת הלימודים במקצועות היהדות לזו של המקצועות הכלליים בבתי הספר המודרניים, והפיכתו של ביהמ"ס המסורתי לבית ספר יסודי עברי, על ידי הכנסת רפורמה בלימוד מקצועות היהדות והוספת לימודי השלמה בשפה הצרפתית.¹⁶

בחקופה שאנו דנים בה (השנים 1943-1948) לא מצאו בעיות אלה את פתרונן המלא, ומסודרות החינוך המסורתיים הצעירים נמצאו עדיין בתהליך של רפורמה הרגתית בלימודי מקצועות היהדות בעברית על פי השיטה שנהגה בארץ-ישראל.¹⁷ רק "תלמודי תורה" מעטים הצליחו להפוך בהדרגה לכתב-יסוד עבריים יסודיים עם לימודי השלמה בצדפתית, כדוגמת "תלמוד תורה" של קהילת מנאס.¹⁸

הרפורמה בלימודי מקצועות היהדות לא פתרה גם על בתי-הספר של חברת כ"י" - מוסדות החינוך היהודי המודרני העיקריים במרוקו. כבר ערב מלחמת העולם השנייה קמו מנהלים ומנהיגים של בתי-הספר של כ"י" במרוקו, אשר היו ערים לתמרוח הפנימיים שנתחללו בקרב היהודים הסקומים, לתבוע מהנהלת חברת כ"י" להקדיש מחשבה לנושא זה.¹⁹ גם הביקורת הקשה שהטחו "המתקנים" היהודיים בביהמ"ס של חברת כ"י" במרוקו בשנות העשרים והשלשים, בהאשימו אותם בהזנחת לימוד מקצועות היהדות ובהרחקת ילדי מרוקו מהמסורת ומהמורשת היהודית הלאומית,²⁰ שיפיעה על הנהלת כ"י" לשלוח בישנות 1938 למרוקו את הרב מוריס ליבר, רבה של צרפת, כדי לברוק את מצב לימודי מקצועות היהדות בביהמ"ס של החברה ולהציע רעיון לשיפורו.²¹

הנהלת כ"י" לא נטשה פעולה יוזמה כדי לפתח בלימודי מקצועות היהדות בביהמ"ס במרוקו, שהיו נתונים בחוכנית הלימודים של בתי-הספר אלה הזמן הרדוד ללימוד גאות של מקצועות היהדות, והבעיה הייתה תיקון מעמדם הנתון

של מקצועות היהדות ביחס למקצועות הכלליים. חברת כ"י" לא הכשירה את מוריה ללימוד מקצועות היהדות בבתי-הספר גם כאשר היו אלה מורים שקיבלו חינוך עברי בארץ-ישראל, היא הפקידה את לימודם של מקצועות אלה בידי מורים בלתי מוסמכים או "מלמדים" מבני המקום, שהכשרתם, שכדם ומעמדם היו נחותים ביחס לאלה של המורים המוסמכים של "החברה". לכן אין תמה בחוסר העניין שגילו תלמידי ביהמ"ס של כ"י במרוקו בלימוד מקצועות היהדות.²²

כדי לשנות את המצב מיסודו היה על הנהלת חברת כ"י" לא רק להשוות את רמת ההוראה של מקצועות היהדות לזו של המקצועות הכלליים בבתי-הספר במרוקו, אלא גם לראוץ להעסקתם של מורים השוים בהכשרתם בשכרם ובמעמדם למורי "החברה" המוסמכים. פעולה כביוון זה נעשתה בידי חברת כ"י בחקופה שלאחר מלחמת העולם השנייה, עם שינוי יחס החברה לפתח הלאומי היהודי ועם בואו של ז'ול ברונשוויץ, חבר הנהלת כ"י" במרוקו.²³ ברונשוויץ הטיל את מלוא משקלו למען הכנסת רפורמה בלימודי מקצועות היהדות בביהמ"ס של כ"י במרוקו.²⁴ והוא וסתייע במאמציו אלה באווירה מתאימה ובקרקע שהוכשרה. עיקר תשומת הלב הופנתה על השיטה החדשה. עם בואו למרוקו מצא ברונשוויץ כי כבר נעשתה בקאזבלאנקה התחלה חשובה בימינו של ש"ר לוי, נשיא הארגון הציוני במשך שנים רבות ונשיא אגודת "מגן דוד" להפצת השפה העברית, ומנושאי רגלה של הרפורמה בחינוך היהודי מסוף שנות העשרים.

הררישה הגדולה שמקורה היהודי רבים במרוקו למורים לעברית שילמדו על פי השיטה החדשה עוררה את ש"ר לוי לזיומן פנייה למוסדות הלאומיים בארץ-ישראל ולהציע

השנים הראשונות (1897-1917), עכונת גמר למ"א, ירושלים 1972, עמ' 7, 9.

19. עין לסקר, קהילות, עמ' 528.

20. "Les assises de la Conférence des collaborateurs de la 'Keren Kayemet' du 'Keren Hayesod' et du 'Chakel'", *L'Avenir Illustré*, 29.2.1936, pp. 3-13; A. Lardé, "La culture juive au Maroc", *ibid.*, pp. 8-10; J. Ohayon, "L'Hébreu et la culture classique", *ibid.*, 31.5.1937, pp. 7-8; *idem*, "L'Enseignement de l'hébreu", *ibid.*, 1-15.3.1929, pp. 6-7 et 15.4.1929, p. 8.

21. עין לסקר, קהילות, עמ' 521-532. שליחתו של הרב ליבר לרשת הדיס חידשה בין הוועים העבריים במרוקו אשר קיבלו לשיטת בלימוד מקצועות היהדות בביהמ"ס כ"י כמקום. עין למשל: אצ"מ 130a/230, מכתבו של כ"י למלכא סטניני ל"בית העברית העולמית" טכיו בחמת תר"ס.

22. ראה דברי א' לרדוד, לעיל, הערה 20; הדו"ת של ש"ר נכון, עמ' 8-6, לעיל, הערה 18; אצ"מ 142b/230, מכתב מ"ש אלמלאי מקאזבלאנקה לרודוד המוכיח של "הברית העברית העולמית" מה' 18 באפריל 1945.

23. עין לסקר, קהילות, עמ' 532-533; קאזין, "ציונות, עמ' 45; אצ"מ 142a/230, מכתב מרודוד המוכיח של חברת כ"י לנשיא "הברית העברית העולמית" מה' 14 במרץ 1945. וראה להלן: הערה 24.

24. עין אצ"מ, מחלקת הנוער 10235/735, מכתב מבוסקלה לנבשלוס; וראו ברונשוויץ, "פעולי החינוך של כ"י במרוקו", מחברת, אד' חסתי, עמ' 47. למעשה קיבל ברונשוויץ את רעיון של חוכמי הרפורמה בחינוך היהודי במרוקו.

הם לספק בהכשרתם בארץ-ישראל של תלמידי ממוקו הוראת מקצועות היהדות.²⁵ ברם, הצעתו זו של לוי זכתה לתשובה חיובית, והוא החל לפעול להקמתו של "בית-מדרש למורים עבריים" במסגרת אגודת "מגן דוד" בקאזבלאנקה. הביתה הראשונה, שבללה עשרה חודשים, נפתחה בדצמבר 1944. יומה של לוי השתלבה החינוכית של חברת כ"י, ובסוף שנת 1946 הגיעו תלמידי להסכם בדבר פתיחתו של "בית-מדרש למורים עבריים" בקאזבלאנקה, בתמיכתה ובפקוחה של חברת כ"י.

כיום תוצאות פעולתו של בית-מדרש זה, שהפך למוקד הפעולה להתחדשות תרבותית עברית במרוקו, התלו להיות הגשמת רק מראשית שנות התמישים, כאשר סיימו התלמידים הראשונים את לימודיהם.²⁶ לפיכך ניתן להסיק, הרפורמה בלימוד מקצועות היהדות בביהמ"ס של כ"י הייתה בתקופה הנקשרת במסגרת מחקר זה, עדיין ראשיתה.²⁷ ככל זאת הלך וגדל מספרם של המורים המוסמכים ללמד את השפה העברית על פי השיטה החדשה במרוקו, והדאגה לשיפור מעמדו של המורה נכזי ולרפורמה בהוראת מקצועות היהדות ב"בתי-הספר" המסורתיים הביאה קבוצת מורים עבריים בקאזבלאנקה יחס ביוני 1946 את הקמתו של ארגון מקצועי בשם "חבר המורים העבריים במרוקו". ארגון זה עיבד תקנון

עין אצ"מ, מחלקת הנוער 10235/735, מכתב מ"ש לוי מקאזבלאנקה למחלקת הנוער של הנהלת הציונית בארץ-ישראל מה' 22 בדצמבר 1943.

עין שם, מכתב ממחלקת הנוער ל"רפורמה הציונית של מרוקו" מה' 9 כיוני 1944; שם, מכתב מ"ש לוי למחלקת הנוער מה' 11 ביולי 1944; שם, מכתב ממחלקת הנוער ל"וי מה' 20 באוקטובר 1944; שם, מכתב ממחלקת הנוער לקאזבלאנקה לנבשלוס מ"י באדר תשי"ג, הוראה בבית-מדרש זה נעשתה בידי מורים מקומיים. החלטיים היו בתנאי פנימיים, הם באו ממקומות שונים במרוקו, אך ההוצאה שילמה אגודת "מגן דוד". תקופת הלימוד ב"בית-המדרש למורים עבריים" נקבעה לשנתיים, וללא שינוי בהצלתה בבחינת הסיום הובטחה ונעשה כמורים ללימודי השפה העברית ומקצועות היהדות (עין: אצ"מ 147b/230, מכתבו של ש"ר לוי ל"בית העברית העולמית" מ"י בחשון תשי"ר / 18 באוקטובר 1945, והמו"ד בנובמבר 1945).

בראשית 1946 פגעה הרב יצחק רוש להל את המסד עם תמישה מורים מאלג'יריה. עין: אצ"מ, מחלקת הנוער 10235/735, מכתב מ"י מרודוד לקאזבלאנקה לנבשלוס מה' 11 ביוני 1946, ועין: א' אלמלאי, "בית-המדרש למורים עבריים של כ"י במרוקו", מחברת, נסן-איוו חשי"ב, עמ' 34; לסקר, קהילות, עמ' 434-435; קאזין, ציונות, עמ' 65-66.

ראה לעיל, הערה 26; מאמר של אלמלאי ומכתבו של מדיחי, שם; לסקר, קהילות, עמ' 534-535. התקופות הלוקים כאשר למעז הפעלת המוסד ל"בית העברי בחת" "Ecole Normale Hébraïque", לסקר, המתמקד על ארכיון כ"י, טוען כי זה היה בשנת 1947; מ"י מרודוד כתב כי אתריה כ"י למוסד תחלה כבר במרץ 1946, ואילו אלמלאי קובע את אוקטובר 1946 למעז תחילת פעולת המוסד האמיתי כ"י. נראה, כי זהו רוש ינאיש תניצו במאי 1946 לקאזבלאנקה החלול להל את המוסד, כדבר מדיחי, אך האחריות של כ"י על המוסד תחלה עם תחילת שנת הלימודים ש"י (אוקטובר תשי"ג) למעשה

וקיים פעילות תרבותית ומקצועית, ער אשר נאמרה פעולתו בצו השלטונות במאי 1947.²⁸

1.2 הפצת השפה והתרבות העברית בקרב הנוער היהודי במרוקו

הרפורמה בלימוד מקצועות היהדות במסגרות הפורמליות הייתה מיועדת להביא לחייה תרבותית עברית בין הילדים היהודיים שבגילו ביהמ"ס היסודי במרוקו, ותוצאותיה הורגשו, באמור, כשנות החמישים, אולם לצד הפעולה לרפורמה קמה התעוררות גדולה להתחדשות תרבותית עברית, שהקיפה חוגים רחבים מקרב הנוער היהודי במרוקו בשנים 1943-1948. בחיקוי "הארכיון הציוני המרכזי" בירושלים מתקופה זו נמצאות פניות רבות של ילדים, קבוצות ומוסדות ממרוקו לבקשת סיוע באמצעי הוראה ובחומר קריאה עברי, כדי ללמוד וללמד את השפה העברית החדשה ולהכיר את מורשת ישראל על פי החיבורים העבריים החדשים.²⁹

התעוררות זו, שיסודותיה בפעולה שהתקיימה, כאמור, בשנים 1936-1940 בזימתו של הארגון הציוני במרוקו,³⁰ ונמשכה בתקופה שלטון ממשלת ריש במסגרת מצומצמת של חוגים עבריים אשר נתקיימו כמסווה של פעילות דתית,³¹ קיבלה תנופה גדולה לאחר כניסת בנות-הבית למרוקו, או הפכה הפעולה להפצת השפה והתרבות

יחלה הקהילה בקאזבלאנקה מנצח עם הרב רוש החל בשנת 1942 במקמת להצמיק במשרה חינוכית בקהילה; עין: מכתב כ"י, ארכיון בנאזארק, ח"ק "סונוח", התכתבות בין י"ר בנאזארק ובין שליכטר מאלג'יריה חרב ריש בשנים 1942-1944.

עין: אלמלאי, שם; ברונשוויץ, שם, חברת כ"י תחלה לרדוד מהמורים ללימוד מקצועות היהדות בביהמ"ס שלה בחיקוי ל"בית העברית העולמית" החל בדצמבר 1948, ומאפריל 1950 הוחל בקיומן של בחינות לקבלת "התעודה הירושלמית"; עין: אצ"מ, מחלקת הנוער 10235/735, מכתב מ"י טוליאנו מכתבא לנבשלוס מה' 14 ביוני 1949; שם, טי בוסקלה מקאזבלאנקה לנבשלוס מה' 18 באפריל 1950.

עין: אצ"מ 8/39, KH, הדו"ת של ש"ר נכון, עמ' 6-8.

עין: אצ"מ, מחלקת הנוער 10235/735, מכתב מ"י בוסקלה מקאזבלאנקה לנבשלוס מהמארכיון כ"י כמיוון תשי"ג (27.6.1946).

כ"י באב תשי"ג (13.8.1946), ח"י בטבת תשי"ג (בציון תקנון החבר מ"י בחשון תשי"ג / 1 בנובמבר 1946, ר"ה באי"ד תשי"ג / 8.5.1947), ועין: מ"י בן-לבא, "החינוך העברי במרוקו", עמ' 47-49, במועד הארגון השישי; ע"י חסתי - נשיא יוסף ארדעי - מ"י נשיא, בוסקלה - מ"י, דוד מרסא - מ"י.

התכתבות זו חיוך בחלקה כמסגרת מחקר זה, ראוי לעיין גם בדו"תות שנחפסו בכתב-העת "עם וספר", ביסאונה של "הברית העברית העולמית", ובעיתונות הארצישראלית של התקופה. למגניית התחיה התרבותית העברית במרוקו, שנמשכה גם לאחר סיום התקופה נתקשרה במסגרת כבודה זו, וקודש ריון נרבה במקום אחר.

ראה: הדו"ת, הארגון הציוני, עמ' 151-153.

עין: בוסקלה, "התעודה העברי של מגן דוד בקזבלאנקה", כתון: ירחון מרוקו, באר שבח חשילג, עמ' 24; ראיין שקימת עם מוקד כהן ד"ל 16 בינואר 1979.

העברית מפעולה מצומצמת במסגרת אגודת "מגן דוד" בקאזבלאנקה לתנועה רחבה שהקיפה את כל הקהילות היהודיות החשובות במרוקו.³⁴

אולם, פרט לאישרו שנתנו שלטונות הפרוטקטוראט הצרפתי להקמתה של אגודה נוספת להפצת השפה והתרבות העברית ולפרסומה כחינוך הססורתי בקאזבלאנקה, היא אגודת "חובבי השפה",³⁵ 23 בספטמבר 1943,³⁶ סירבו שלטונות אלה בעקבות לאשר הקמתן של אגודות נוספות להפצת השפה העברית והתרבות ישראל במרוקו, או להישותף לאגודות מאושרות לפתוח סניפים.³⁶ כך נמנע מהתנועה להפצת השפה והתרבות העברית במרוקו להקים מסגרת ארגונית מתאימה, והפעילות בנושא זה הייתה חייבת להשתלב במסגרות הארגוניות הלגליות הקיימות, רבר שלא תאם את מאווייו של הנער היהודי המקומי לפתח את הפעילות ולהכליל בה הכנים לאומיים-חלוציים.³⁷

בשל הגבלות אלה היה על הנער העברי הלאומי בקאזבלאנקה לפעול במסגרת אגודת הנער "שארל נטר", שירבו שלטונות הפרוטקטוראט הצרפתי בדצמבר 1928. עוד בסוף שנות השלושים גילתה אגודה זו נטיות לאומיות,³⁸ ועתה, עם התפתחותה של התנועה להפצת השפה והתרבות העברית בקרב הנער היהודי, התאימה "שארל נטר" את עצמה לתאנים החדשים והקיימה בתוכה קניין מיוחדת, "סקציית טרומפלור", שעסקה במתן הסיוע עבור לאומי חלוצי לנוער היהודי, וגם קלטה את אגודת הנער העברי חלוצי "בן יהודה", לאחר שזו נורשה מאגודת הסודה – אגודת "מגן דוד".³⁹ כך מצאה הפעולה להתחדשות שהותכנה בעברית בקרב הנער היהודי בקאזבלאנקה, תרבותית כמעולה לחלוצית ולעלייה. את מקומה

34. הדינאמיה מראשית שנת 1944 מביא לראש את ההתנערות הגדולה ללימוד השפה העברית החדשה ואת הנהייה אחרי הפעילות התרבותית העברית כרחבי מרוקו; עיין: אצ"מ, A230/140a, מכתבים שסי נאבאלי מקאזבלאנקה ליברית העברית העולמית מה'23 בפברואר 1944 ומ'20 באדר תשי"ד, שם, דרוח מבי ברדלי ליברית העברית העולמית מה'13 בפברואר 1944, ועיין: שם, בן יאבדור, "מכתבים מרוקו", דף המודעה, 26 בינואר 1945, עמ' 10; עמ' 8: הערה 33 לעיל.

35. עיין: קודאן, ציונות עמי, 60, 122; אצ"מ A230/140a, מכתב מ"מחברת חובבי השפה" בקאזבלאנקה ליברית העברית העולמית מ"מ"ח כחמת תשי"ד. בראש האגודה עמד פי חסין, ממפורי החתך של החינוך העברי בקאזבלאנקה, ועיין: מגן בן צבי, ארכיון בנאזאר, חוק "קובלנצה" (תקנת אגודת חובבי השפה); אצ"מ A230/142b, מכתב מבי חוק ליברית העברית העולמית מה'17 ביוני 1943.

36. עיין: קודאן, ציונות עמי, 60, 122. קודאן מניחה לחקופה של עד ינואר 1946. אך על פי הדינאמיה שבידנו לא נשתנה המצב במשך כל ששת הארבעים.

37. עיין: אצ"מ A230/140a, מכתב מרוד בוסקילה ליברית העברית העולמית מא' באב 1944, A230/142a, מכתב מבוסקילה ליברית העברית העולמית מ' חתונת תשי"ה, ארגון "בן יהודה", אשר צמת בתוך אגודת "בן יהודה" וניהל את פעילותו במסגרתה, גודש ממנה, לרבי מוהיבי "מבן יהודה", שמש פעל להכניס הכנים לאומיים לחלוצים בהפצת השפה העברית.

38. עיין: יהודה, הארגון הציוני, א' עמ' 145-147.

39. עיין: הדינאמיה על חולדותיה ופעולתה של אגודת "שארל נטר" במיסאן האגודה "נער" (Noar, déc. 1945, pp.12-13).

הת הרישה בכיחות ובמורים.⁴⁰ על פי דיווחיהם של הארגון שיעורים אלה במרכזים הקהילתיים הגדולים (קאזבלאנקה, פאס, מנאס, סלא, דבאס, צפרו וטנג'יר) הועד מספרים של המשתתפים בשיעורי הנער לעברית בשנים 1943-1947 לכרי 1,500-2,000 חלמידיים וחלמידות.⁴¹ הצלחה גדולה זכו גם "המועדונים העבריים" ו"עונגי השבת" שארגנו הקבוצות והאגודות השונות כרחבי מרוקו. השתתפות המצליחה מבין המועדונים היה "המועדון העברי סלא, מגן דוד", אשר הוקם זמן קצר אחרי הנהייתו ונהל את המורה לעברית והעסקן הציוני יחיאל בוסקילה, והפך מרכזם של שוחרי התרבות העברית בקאזבלאנקה.⁴²

ידיעתם של הקורסים ללימוד השפה העברית ההוגנים יצרו עבר, לשימעה הצאות בעברית, לשיעור ההצגות ולבית, הרחיב את תוג הקוראים בשפה העברית במרוקו וחיב את הקמתן של ספריות עבריות. הספרייה העברית הראשונה נקמת באגודת "מגן דוד" בקאזבלאנקה.⁴³ ועד תחילת הוקמו, כסיוע המוסדות הציוניים ועל ידי רכישה ישירה של ספרים מבתי-ספר והוצאות ספרים בארץ ישראל, ספריות עבריות במרכזים העבריים במרוקו.⁴⁴ הלבנו ונתרבו רושי הספרות והעיתונות העברית בארצות-אילת מבין יהודי מרוקו, ואלה הניעו לעתים ידועה גם לחדרי קריאה שהקימו האגודות העבריות.⁴⁵ הרכוש הגדולה למלה העברית הכתובה עוררה סובני

שם, על כניית המחמד כמורים לעברית חדשה בחינוך היהודי הפרומלי כבר עמרו לעיל. אולם כפי זה הייתה גם נחלתם של שיעורי הערב לעברית לנער. בי אותם מורים שלימדו את לילי בתי השפה היהודיים כיום לימדו גם את הנער החודי בשעות הערב. אחד התמונות היה עסקתם של חלמידיים שהתקדמו בלימודים עבריים כמורים בקודסים למחלילים, עיין: אצ"מ A230/140a, מכתב של "בן יהודה" מקאזבלאנקה ליברית העברית העולמית, סניח בסינון תשי"ד, A230/147b, מכתב נוסף מה' בחמת תשי"ד.

46. אך כידוע טעניו מוסקילה למועדים שיעורי הנער לעברית במרוקו בשנים 1944-1947. ההערכות שהבאנו מתבססות על סיכומי נחיתם שהובאו בריאיונותם של הפעילים להפצת השפה העברית בקהילות השונות.

47. עיין: אצ"מ A230/140a, מכתב של בנדולי ליברית העברית העולמית מה'13 בפברואר 1944; מתלקת הנער A230/735, מכתבי של בוסקילה לבשלת מותאזיבים ריבוי תשי"ה, 20.8.1944, דף ככתב תשי"ה; וכן: בוסקילה, "המועדון העברי של מגן דוד" בקובלנצה; בתוך: יהדות מרוקו, עמ' 24.

48. עיין: אצ"מ, מתלקת הנער A230/735, מכתב משי"ר לר לבשלת מוד' 21 בנובמבר 1943.

49. על פי הדיווח שבידנו הוקמו ספריות עבריות בקהילות רבאס, סלא, מנאס, צפרו וטנג'יר, וספריות עבריות נוספות בקאזבלאנקה באגודת "שארל נטר" ובקבוצת "בן יהודה" (נאה לעיל, הערה 40).

50. חסין תשי"ד חתל הארגון הציוני במרוקו בהתקנתה של ספרייה עברית נוספת בקאזבלאנקה לזכר בלמה בנדולי. והיא נחנת בראשית שנת 1948; עיין: אצ"מ, חיקי מתלקת הנער A230/735, מכתבים מ' בוסקילה לבשלת מוד'13 ביולי 1947 וה'11 באפריל 1948.

51. שם, שם, חיקי מתלקת הנער של התנהלה הציונית בירושלים ומרכז "הרבייה העברית העולמית" בתל-אביב מתקופה זו מלאים בקשות של יהודים ממרוקו לעיתונות עברית. במיוחד רבחה הורשה לספרי לימוד עבריים, מתלקות אלה השתללו לספק את הבקשות הרבות, אך הנידונו של ארגון שינלו ירכז את הפעולה להפצת השפה והתרבות העברית במרוקו וקשים שיעורו השלמותו במרודו בהשבת כספים לארץ-ישראל הקשו על הפסקת החומר העברי המבקש.

52. עיין: אצ"מ A230/148a, A230/147b, מכתב מבי חסין למוסר

במסגרת ארגונית שתאמה את מאווייה וצרכיה, כאשר הפעולה להפצת השפה והתרבות העברית בין הילדים והבוגרים המשיכה להתנהל במסגרת האגודות שנועדו למטרות זו: אגודת "מגן דוד" ואגודת "חובבי השפה".

הפעולה בקאזבלאנקה התנהלה פעילות ותכנן היקף להפצת השפה והתרבות העברית גם בקרב הנער היהודי בקהילות הגדולות במרוקו, לרוב במסגרת פעולת החינוך של הקהילות.⁴⁰ בקהילות פאס, מנאס, צפרו, רבאס, סלא וטנג'יר קמו ארגוני נוער להפצת השפה העברית ולהבשרה ללא אישור השלטונות. ארגונים אלה נאלצו למצוא מחסה לפעילותם אם במוסדות החינוך הקהילתיים, אם בארגוני הנער המורשים, כ"אגודת חלמידיים המקומיים".⁴¹ ואם כחלק מהארגון הציוני החוגים האגודות העבריים שקמו במרוקו במוצת השנים 1943-1948 הקיישו את פעולתם לשלושת נשאים מרכזיים:

1. פתיחת שיעורי ערב ללימוד השפה והתרבות העברית לנוער היהודי.⁴²
2. ייסוד מועדונים וארגון "עונג שבת" שבמסגרתם התקיימו הרצאות על נושאים יהודיים וציוניים בשפה העברית, התנהלו שיחות בעברית והושרו שירים עבריים ארצישראלים.⁴³
3. ארגון אסיפות, אזכרות, הצגות וחגיגות בנושאים לאומיים; אימונים אלה התנהלו בעברית.⁴⁴

התנועה להפצת השפה והתרבות העברית במרוקו התפתחה כמהירות, ומספר הבאים לשיעורי ערב לעברית הלך וגדול, עד כי לא ניתן היה למארגנים לספק

10-12 (pp. 10-12); וכן: אצ"מ A230/147b, מ"קבוצת בן-יהודה" ליברית העברית העולמית מה'5 בנובמבר 1945.

40. שיעורי ערב לעברית התקיימו, על פי הדינאמיה שבידנו, בקהילות 800, מנאס, צפרו, רבאס, סלא, אונדיה, מראש, טנג'יר ומאזאן. פרטים באצ"מ, מתלקת הנער A230/735; A230/140a, A230/142a, A230/142b, A230/147b, A230/150a, A230/165a, התכתבות בין הפעילים להפצת השפה העברית בקהילות השונות ובין מחלקת הנער בריבית העברית העולמית. ועיין: "Reveil de la jeunesse juive de Tanger", Noar, juin-juillet, 1946, p. 17.

41. שם, על ארגוני הנער הציוני חלוצי שעמקו גם בהפצת השפה העברית העברית נודן לחלן.

42. שם, שם.

43. שם, שם, ועיין: [...], Procès-verbal de l'Assemblée Générale de Noar, mars 1946, pp. 10-12. מכתב של פי חסין מכתב ללשכת קקל בירושלים מ' ככתב תשי"ד; K.H.B/39, מכתב של פי חסין ללשכת קקל בירושלים, ללא תאריך, נתקבל בלא בפברואר 1947. בקאזבלאנקה התנהלה מעדונת עבריים ידועה שבת במסגרת האגודות "מגן דוד" ו"חובבי השפה" וארגוני ידועי "בן-יהודה" ו"שארל נטר".

44. בן ידוד על קיומם של "עונגי שבת" בקהילות פאס, מנאס, צפרו, רבאס, סלא, מנאס, מאזאן וטנג'יר נוסף לזכר התקיימו מקורות לשיעור עברית חלק מתקהילות הללו ובקאזבלאנקה הוקמה אגודה בשם "נעים ומוזות", שהחלה לאוורר ללימוד סמיני פדיונים לילדים ועברה כשנת 1944 ללמד שירים ארצישראלים, כדי לענות על הדינאמיה הגוברת ללימוד שירים אלה.

45. עיקר של פעילות זו היה בקאזבלאנקה, אך דוא התקיימה גם בקהילות פאס, מנאס, צפרו, רבאס וסלא. ועיין: קודאן, ציונות עמי, 61.

ספרים יהודיים ממרוקו ליוזם את הזמנתם מארץ-ישראל והפצתם של ספרים ועיתונים עבריים, ואף את הדפסתו במרוקו של חומר עברי.⁴⁶ הרישה לחומר קריאה עברי הייתה בה גדולה, עד כי הופיעה על ועדי קהילות במרוקו, ובמיוחד בקאזבלאנקה, לבלול בספריית הקהילה גם ספרים בעברית.⁴⁷

לפעולה להפצת השפה והספרות העברית במרוקו היו שלוש תוצאות חשובות:

1. היא החזירה את השפה העברית התייה ואת הספרות העברית החדשה לחוגים רחבים בין יהודי מרוקו, ובראשם הנער היהודי.⁴⁸
2. היא הידקה את הקשר עם היישוב העברי בארץ-ישראל על ידי התכתבות בעברית עם המוסדות הלאומיים בארץ-ישראל ובין נוער יהודי ממרוקו ונוער עברי מארץ-ישראל.⁴⁹
3. יציבתה של ספרות עברית חדשה במרוקו, אשר נכתבה בידי מורים עבריים והמתקדמים מבין החלמידיים. ביבורים מספרות זו נשלחו לפרסום בארץ-ישראל.⁵⁰ כרם, בשל האיסור שהטילו שלטונות הפרוטקטוראט הצרפתי על הוצאת עיתונות בשפה העברית במרוקו, לא יכלו הסופרים העבריים לצעירים להקים כתב-עת ספרותי עברי מקומי, אף כי עלה בידם להקים לפרסום "עיתון-קרי" עברי בשם "משמר", שמומן והופץ בידי הארגון הציוני במרוקו.⁵¹

ספרים של האחים תידיה מקאזבלאנקה ו"הברית העברית העולמית" בשנים 1945-1946. פרט למכתב ספרים עבריים ביקשו האחים תידיה להפיץ את העיתונים "הגב", "הבקר לילדים" ו"ידן: אצ"מ הפל הרישה כיום לימדו גם את הנער החודי בשעות הערב. אחד התמונות היה עסקתם של חלמידיים שהתקדמו בלימודים עבריים כמורים בקודסים למחלילים, עיין: אצ"מ A230/140a, מכתב של "בן יהודה" מקאזבלאנקה ליברית העברית העולמית, סניח בסינון תשי"ד, A230/147b, מכתב נוסף מה' בחמת תשי"ד.

46. אך כידוע טעניו מוסקילה למועדים שיעורי הנער לעברית במרוקו בשנים 1944-1947. ההערכות שהבאנו מתבססות על סיכומי נחיתם שהובאו בריאיונותם של הפעילים להפצת השפה העברית בקהילות השונות.

47. עיין: אצ"מ, מתלקת הנער A230/735, מכתבי של בוסקילה לבשלת מותאזיבים ריבוי תשי"ה, 20.8.1944, דף ככתב תשי"ה; וכן: בוסקילה, "המועדון העברי של מגן דוד" בקובלנצה; בתוך: יהדות מרוקו, עמ' 24.

48. עיין: אצ"מ, מתלקת הנער A230/735, מכתב משי"ר לר לבשלת מוד' 21 בנובמבר 1943.

49. על פי הדיווח שבידנו הוקמו ספריות עבריות בקהילות רבאס, סלא, מנאס, צפרו וטנג'יר, וספריות עבריות נוספות בקאזבלאנקה באגודת "שארל נטר" ובקבוצת "בן יהודה" (נאה לעיל, הערה 40).

50. חסין תשי"ד חתל הארגון הציוני במרוקו בהתקנתה של ספרייה עברית נוספת בקאזבלאנקה לזכר בלמה בנדולי. והיא נחנת בראשית שנת 1948; עיין: אצ"מ, חיקי מתלקת הנער A230/735, מכתבים מ' בוסקילה לבשלת מוד'13 ביולי 1947 וה'11 באפריל 1948.

51. שם, שם, חיקי מתלקת הנער של התנהלה הציונית בירושלים ומרכז "הרבייה העברית העולמית" בתל-אביב מתקופה זו מלאים בקשות של יהודים ממרוקו לעיתונות עברית. במיוחד רבחה הורשה לספרי לימוד עבריים, מתלקות אלה השתללו לספק את הבקשות הרבות, אך הנידונו של ארגון שינלו ירכז את הפעולה להפצת השפה והתרבות העברית במרוקו וקשים שיעורו השלמותו במרודו בהשבת כספים לארץ-ישראל הקשו על הפסקת החומר העברי המבקש.

52. עיין: אצ"מ A230/148a, A230/147b, מכתב מבי חסין למוסר

התפשטותה של התנועה להפצת השפה והתרבות העברית פמרוקה עוררה את הפעילים הממוקמים ואת המוסדות הלאומיים בארץ-ישראל לפעול לריכוזה של פעילות זו במרוקו, אולם הניסיונות להקים גופים ל"ברית הברית העולמית" עם ארגון ג'ג, או לארגן את הפעולה במסגרת אגודה לגליית באגודת "מגן דוד" מקאזבלאנקה, או להקים ארגון חדש שירכז וירחיב את הפעולה, נכשלו כולם משום שיריבו של הגורמים העבריים להתלכד מסביב לארגון קיים ומשום שיריבו של השלטונות להרשות התארגנות עברית חדשה.⁷² שאלה זו ובתה לריון נרתם בהעדרת הציוניות האזורית שהתכנסו בקאזבלאנקה בשנים 1946 ו-1947. הן קיבלו החלטות מזוימות לליכוד הפעולה להפצת השפה והתרבות העברית במרוקו. ויאלם גם הארגון הציוני במרוקו לא הצליח להביא לריכוז הפעולה להתחדשות תרבותית עברית עד לסיום התקופה הנסקרת במסגרת מחקר זה.⁷³ לאחר קום המדינה נחדשו המאמצים בכיוון זה, ובאפריל 1949 הוקמה בקאזבלאנקה "ועדה לחינוך העברי" (Commission pour l'enseignement hébreu), והיא פיקחה על 25 מרכזים לחינוך עברי במרוקו. ועדה זו הצטרפה במנין ל"ברית העברית העולמית", וב-11 ביוני 1950 החקיקים הקונגרס העברי הראשון במרוקו בהשתתפות ארבעים נציגים משנים-עשר סניפים.⁷⁴

2. התעוררות ציונית חלוצית בקרב הנוער היהודי במרוקו בשנים 1943-1948

הפעולה להפצת השפה והתרבות העברית בין שדות הנוער היהודי במרוקו הייתה הבסיס לכינונם של ארגוני נוער ציוני חלוצי במרכזים העבריים במרוקו בשנים 1943-1944.⁷⁵ אהמם עוד בסוף שנות העשרים נעשו במרוקו ניסיונות לארגון נוער בעלי אוריינטציה ציונית, ובמהלך שנת 1927 הוקמו במספר קהילות סניפים ל"התאחדות העולמית של צעירים עבריים" (Union Universelle de la Jeunesse Juive), שמרכזה בפאריז, אולם בשל הוגנתו שלטונות פורטוגל ומרוקו הצרפתי פסקו פעילות זו במשך שנת 1928.⁷⁶ ארגון הנוער היהודי היחיד שאישרו השלטונות, ואשר הקמתו הייתה נוצאה והסגן לפעולה מניח ה-UJFF בקאזבלאנקה,⁷⁷ היה אגודת "שארל נטר" אולם אגודה זו שקיבלה את הרשאת השלטונות ב-26 בדצמבר 1928, לא ניהלה פעילות סדירה עד לסוף שנות השלושים.⁷⁸ אז הביאו התמורות הפוליטיות-כלכליות בחיי הקהילה היהודית בקאזבלאנקה להתחזקות האגודה, לעלייתם של צעירים פעילים להנהגתה, ולהשתתפותם ב"ועידה הארצית הרביעית" של ציוני מרוקו, שהתקיימה בפאריז ב-1939. בכך החלה אגודת "שארל נטר" לקחת חלק פעיל בארגון הציוני במרוקו, עד להקמת

72. ארגון הציוני המקומי בזיממו האישית של י"ד בנאוואדאן, לאחר שנכשל בניסיונותיו להרש את הסתעף של שני העינות היהודיים כשהם הצרפתיים שהקימו בקאזבלאנקה עד לפלישת הגרמנים לצרפת [עין: מנחם כ"נ, ארכיון בנאוואדאן, תיק "נטר", דברים שנשמעו אצל י"ד בנאוואדאן בנוסד פעיל מחלקת המסכרה של "הפרוצדורה הציונית" בקאזבלאנקה, ללא תאריך; י"ד בנאוואדאן, "על הצעות הנהגה במרוקו", מחברת, השיר-השנתון הש"ב, עמ' 77]. באוגוסט 1946 נעשה בקאזבלאנקה ניסיון להציא לאד קובץ ספרותי בשם "קול עיקב"; עין: אצ"מ, מחלקת הנוער 10235/735, מכתבו של בוסקילה לבנשלוט סמ"ד באכ"מ (19.8.1946).

73. עין: אצ"מ 140a/A230, מכתבו של בנדריל לרונגלנד מה-14 בפברואר 1944 ושל "מגן דוד" ל"ברית העברית העולמית" מה-14 ביוני 1944; A230/139a, מכתבו של "ברית העברית העולמית" ל"ברית העברית העולמית" מה-10 באפריל 1945; A230/140a, מכתבו פ' חסין ל"ברית העברית העולמית" מהארכיום כי"ג באלף תשי"ד, י"ט בסלול הש"ה (5.12.1944) ובהם באידי הש"ה (11.5.1945). אלמאליה פעל, ללא הצלחה, להקים ועד טרזכי להפצת השפה העברית במרוקו בשם "החברה", ואילו חסין ניסה לייצר מנין ל"ברית העברית העולמית" במרוקו. נתקל חסין בהתנגדות השלטונות.

74. "Compte-rendu de la Conférence régionale, SS/794 49, 50 de la Fédération Sioniste du Maroc tenue à Casablanca les 8, 9 et 10 juin 1946 [...]"; עין: S1T/596, "Conférence régionale de la F.S.J.M. du 22 et 23 mars 1947", Résolutions et Voeux, Tarbooth.

75. עין: אצ"מ 165a/A230, מכתב מ"הועדה לחינוך עברי בקבלאנקה" ל"ברית העברית העולמית" בלואיב מה-21 בדצמבר 1949; שם, מכתבו של ש' אלמאליה, מוכר ומי לייסוף סרוקו של הברית העברית העולמית, ל"ברית העברית העולמית" בלואיב מ"ג באידי הש"ה;

הפעולה עם הפסקתה של העשייה הציונית במרוקו בשנים 1943-1948

2. הקמתם של ארגוני נוער ציוני חלוצי במרוקו בשנים 1943-1948

התנאים לצמיחתם של ארגוני נוער ציוני חלוצי בקהילות היהודיות במרוקו נוצרו בתקופת מלחמת העולם השנייה. מתוך התעוררות עצמית וללא קשר, זיקה או תיאום בין הקהילות השונות נהווה המסגרות הארגוניות הראשונות לפעולה ציונית חלוצית בקרב הנוער היהודי במרוקו ערך בחקופה שלטונה של ממשלת וישי, בזמן מלחמת העולם השנייה. לאחר נדחת כנות-הברית במרוקו, ועם תחילת הקשר עם המוסדות הציוניים והיהודיים בארצות הברית והמוסדות הלאומיים בארץ-ישראל, הפכה פעילות הנוער שהתייחדה עד אז לשיחות על ארץ-ישראל הציונית והקיימה במסגרת של טיולים מחוץ לעיר או פולחן ח"י.⁷⁹ לפעולה גלויה כמעט אשר טיפלה בנושאים ציוניים

76. ראה לעיל, הערה 62, דוח "שארל נטר".

77. עין: אצ"מ 1526/SS, מכתב מ"י אריד מנעיר לליכטנשטיין מה-6 באוגוסט 1944; ראיין עם מרוקו מה-16 בינואר 1979; י"ד בנאוואדאן, "על הצעות הנהגה במרוקו", מחברת, השיר-השנתון הש"ב, עמ' 77.

78. ידוע לנו על קיומן של הכשרות חקלאיות בערים קאזבלאנקה, פאס, פאלי, ובאמ; עין: אצ"מ, מחלקת הנוער 10235/735, מכתב מ"י בוסקילה לבנשלוט מ"ד בסבת הש"ה; שם, מכתב מ"י רהאן לבנשלוט מה-6 בדצמבר 1945; שם, מכתבו של ש' אסיאס לבנשלוט מה-30 באוגוסט 1946; שם, מכתבו של ב' שלום לבנשלוט מה-9 בספטמבר 1946 וי"ט בסלול הש"ה; שם, מכתבו של ש' קרבת סמ"ד ננדריל לבנשלוט מה-21 ביולי 1947; שם, מכתבו של ר' בוסקילה לבנשלוט מ"י באלף הש"ה; שם, מכתבו של מ' קרויס לבנשלוט מה-10 בפברואר 1946; KKL/1531, מכתב מ"י קורח ללשכת קק"ל בירושלים מה-11 בספטמבר 1944; KH/B/42, מכתב מ"י טרן ללשכת קק"ל בירושלים, ללא תאריך, נתקבל ב-10 בפברואר 1947; "Procès-verbal [...]"; Noar, mars 1946, pp. 10-12, עין: לסי ריאין שקיימתי עם מרוקו ד"ל ב"ד בינואר 1979.

79. עין: "Notre mouvement", Noar, déc. 1945, pp. 12-13; "Procès-verbal de l'Assemblée Statutaire [...]"; Noar, mars 1946, pp. 10-12, אצ"מ 140a/A230, מכתבו של ר' בוסקילה ל"ברית העברית העולמית" מאי באב 5704; KKL/1531, מכתבו של י"ד בן-חן, חיל בחיל המעופה, לנחמן מה-10 באי 1944; A230/140a, מכתבו של ב' בנדריל ל"ברית העברית העולמית" מה-13 בפברואר 1944; מ"כ, "יהודים מרוקו מתוכננת", דה המורה, 25 באי 1945, עמ' 8. על הקשרים עם מרכזי "החלוץ" בצרפת ובתוניסיה ופעילה "החלוץ" במרוקו ראו להלן.

80. ארגון הנוער "שארל נטר", שהתכו לציל ואשר עוד דובר עליו ויאלם, וארגון יער עבר קצתה "בן-יהודה" להפצת השפה העברית והציונית, שהקימה בחיזלה שנת 1944 קבוצת צעירים שפנתו למוד ופעלו במסגרת אגודה "מגן דוד". בקיץ 1944 גורשה הגהלת "מגן דוד" את "קבוצת בן-יהודה" בשל פסוק שפירץ כתיבתו. "בן-יהודה" עברה לפעל בבית-כנסת "כימלאח" עד לקיץ 1945, אז הצטרפה כקבוצה לאגודת "שארל נטר" שהנה לפעול במסגרת "מגן דוד". "קבוצת בן-יהודה" נגנה בחיבור החיבור "הגהלת מ"ד חצי שנת ומספר חברים הפעילים גדל משישה, בעת ייסודה, לעשרים כעבור שנתיים. חברי הקבוצה, שצילם נע בין 20 ל-23 שנה, עסקו בארגון פעילות עיר לבעיות ובכשינס צצם ללילית החלוצית; עין: אצ"מ 140a/A230, 142a/A230, 142b/A230, 147b/A230, מכתבים מ"בן-יהודה" לי"ברית העברית העולמית" מהארכיום י"ד בסיון 5704, א כאכ 5704, "בחושת הש"ה, י"ב בחשוון תשי"ה, ח"י כמיוון הש"ה, 5.11.1945, דה"י בחמה הש"ה; Z4/10308, מכתב מ"י

חלוציים: מתן תינוך ציוני, הכרת ארץ-ישראל החדשה על ידי לימוד ההיסטוריה והגאוגרפיה שלה, שירת שירי ארץ-ישראל וקבלת ידיעות על הנעשה בארץ, והכשרה מעשית לשם קליטה נאותה ביישוב החדש בארץ-ישראל, תחת על ידי לימוד סקצוועת התקלאות והמלאכה וקיום חיי חברה משותפים.⁸⁰

הפעולות שניהלו עד אז מורים מארץ-ישראל אשר עברו במסורח החינוך של הכרת כי"ח או של הקהילה, נאלצו בשל ניתוק קשרי התחבורה עם ארץ-ישראל להישאר במרוקו בימי החופש (הם ניצלו אותם כדי לפעול בתוך הנוער היהודי המקומי).⁸¹ קיבלו תיזוק ועידור עם חירוש הקשר עם המוסדות הלאומיים, בואם של החיילים העבריים מארץ-ישראל ומאמצות הברית למרוקו ותחילת הקשר עם מרכזי "החלוץ" שהוקמו בצרפת ובתוניסיה.⁸² התפוחות זו הביאה לקראת סוף שנת 1944 להקמתם של ארגוני נוער ציוני חלוצי בערים קאזבלאנקה,⁸³ פאס, צפון, מ'כנאס,⁸⁴ ובאט,⁸⁵

80. בוסקילה למחלקת הנוער מ"י באלף 5704; KKL/1531, מכתב מ"בן-יהודה" ללשכת קק"ל בירושלים מה-27 באוקטובר 1944. ועין: "התנועה הציונית במרוקו", כותן: הגרעין הצפון אפריקאי, כ"ח השישי, לשנתים 1944-1946, עמ' 5-6.

81. כפעולה בקרב הנוער היהודי בפאס ובצפון העולם השנייה מורים ארצישראלים. שלימוד כתיב-הספר המקומי של כ"ח. החל בקיץ 1943 ארגוני שיעור ערכו לעברית, הוקמה קהילה נוער ששנה הציונית ארצישראלים תוצבה הנהגה חקלאית פעילה זו קיבלה מסגרת ארגונית באמצע שנת 1944. בחלק מפעולות של הנוער הציוני המקומי; עין: אצ"מ 1531/KKL, מכתבו של מ' קורח ללשכת מנהלתיים 28 באפריל 1944, 13 באי 1944, 11 באי 1944, 18 בינו 1944, 12 בספטמבר 1944, 25 בינו 1945, 18 ביולי 1945; שם, מכתב מ"י קורח ללשכת קק"ל בירושלים מה-11 בספטמבר 1944 ורפורטל השיבה הראשונה של הוועדה לתפעולה ולאינטרומציה של הנוער הציוני בפאס מה-12 במארס 1945; ריאין שקיימתי עם מרוקו ד"ל ב"ד בינואר 1979; מ"כ, "יהודים מרוקו מתוכננת", דה המורה, 25 באי 1945, עמ' 8.

82. הפעולה בין שדות הנוער היהודי במכנאס התנהלה במסגרת ארגון "בן-יהודה". שהשתתף לארגון הציוני המקומי, במסגרת "אגודת הלמידה ב"רית הוחיקים" המקומית. בן קפה בסוף שנת 1946 בראשית 1947 התארגנות של נוער מקומי עם אוריינטציה ציונית חלוצית. בסוף שנת 1947 עבר הארגון הציוני המקומי לפעול בסיון של כ"ח ("חורה ועבודה"), בהישענת מרכזה של תנועה זו בצרפת; עין: אצ"מ 140a/A230, 142b/A230, 147b/A230, 150a/A230, מכתבים מ"י עמאר לי"ברית העברית העולמית" מהארכיום כי"ג באלף 1944, 15 ביולי 1945, 20 בינואר 1946, 21 ביולי 1946; מחלקת הנוער 10235/735, מכתבי עמאר לבנשלוט מהארכיום מ"י בסיון הש"ה (28.5.1945), מ"י בחשוון תשי"ו (21.10.1945), מכתבו של ר' י' אלישע (3.3.1946), וכן: A230/147b, A230/150a, מכתבו של ר' י' אלישע ללשכת הנוער מהארכיום כי"ג בפברואר 1947, 28 בספטמבר 1947; מחלקת הנוער מהארכיום כי"ג באוקטובר 1945, 6 במארס 1946 ו-17 באוקטובר 1947.

83. ברבאם קמה התארגנות של נוער ציוני חלוצי בקיץ 1944 בשם "הברית הציונית הפולגנה העברית" של פתח תקוה בעיר ובאמ. הארגון מנה בראשותו כשישים חברים בני 16-25 שנים, ובסוף שנת 1946 כלה 125 חברים. האגודה נחמה שיעורי ערב לעברית, ערכה "ועדני שבת" עם סקהלה, הקימה ספרייה עברית ודרגה הכשרה חקלאית לחבריה. לילי האגודה פעלו קבוצות של נערוה בשם "בן-יהודה" וה"חייטה מולד"; עין: אצ"מ KH/B/39, מכתב מ"י טרן

של עשרים רשינות-עלייה למרוקו, כ"ב נמצאו כרשורו של הארגון הציוני במרוקו ביוני 1945 שלושים רשינות-עלייה מבלי שיוכל לנצלם. ער אשר נמצאה ררך להעלאתם דרך ליסבון של עשרת החלוצים הראשונים במרוקו, אלה הגיעו לארץ-ישראל כ"ו 11 בספטמבר 1945 ופנו לקיבוץ בית ארן, ביתם של השליטים הראשונים ששלחו המוסדות הלאומיים לצפון-אפריקה.⁸⁸ היעדרם של אמצעי תחבורה ממרוקו לארץ-ישראל גרם לעיכובים גם בהעלאתם של הקבוצה השנייה של עשרים החלוצים ממרוקו שעברום נתקבלו רשינות-עלייה, ורק לאחר כשמונה חודשים (כ" 9 בפברואר 1946) יצאו אח מרוקו דרך אלג'יר לארץ-ישראל.⁸⁹

בעור שעשרת החלוצים הראשונים ממרוקו נמנו עם הנוער הציוני החלוצי בקאזבלאנקה, בקבוצה השנייה של עולים החלוצים ממרוקו ובללו גם חברים מהנוער הציוני החלוצי שרקגלולום הפגום של מרוקו.⁹⁰ חלוצים אלה היו צעירים עירוניים משכילים, ורובם בגיל 20-23 שנה, שהוכשרו למלאכה בפיים.⁹¹ עלייתם של חלוצים מעטים אלה בארצות אלה בתקופה שבה הפנו עיקר מאמצ המוסדות פרידה המונית, גרמה להמלחכות גדולה ועוררה רצון עז לעלייה לא רק בין שורות הנוער הציוני החלוצי, אלא גם בין מבוגרים ובעלי משפחות במרוקו.⁹²

הלחץ שהפעיל הנוער היהודי במרוקו לעלייה דחף את ארגוני הנוער הציוני-החלוצי המקומיים לנסות ליצור קשר עם גורמים ציוניים חלוציים נוספים בצרפת ובתוניסיה

להכשרה ולעלייה. כך שלתה אגרות "שארל נטר" עשרים נערים להכשרה של "המזרחיים" בצרפת, כצעד ראשון לקראת העלאתם לארץ-ישראל וקליטתם ביישובי התנועה החלוצית-ריתת.⁹³ נערים נוספים שלתה אגודה זו להכשרה של אגודה "צעירי ציון" מתוניסיה ברביס (Rivet) שבאלג'יריה. זו הקומה כרי לגבש גרעין צפון-אפריקאי שנועד, לאחר שיקבל הכשרה מתאימה, להקים קיבוץ משלו בארץ-ישראל.⁹⁴

מתוך למסגרת של הפעולה המאורגנת לעלייה חלוצית נחשדור נוער יהודי ממרוקו, אשר אצה לו הדרך לעלות, ותר אתר נתיבים שיובילו אותו לארץ-ישראל, כשיחוו על ידי יציאה לצרפת כדי להיקלט ב"הכשרות" שהקימו שם התנועות החלוציות השונות. בפני נוער זה לא עמדה השאלה הרעיונית למכשול, והוא היה מוכן להצטרף לכל תנועה חלוצית שחבטיה לו עלייה לארץ-ישראל.⁹⁵

על רקע זה של לחץ גדול לעלייה ולאחר שהתסקוק הקצבת רשינות-עלייה לארגון הציוני במרוקו⁹⁶ עלה רעיון ארגונה של העפלה מצפון-אפריקה לארץ-ישראל על ידי מירות שפילנו מחופי אלג'יריה. לעלייה זו, שארגנו שליחי המוסר לעלייה כ" בצפון-אפריקה, היו, כאשר ליהדוח מרוקו, שתי תוצאות מנגודות:

1. הקמתם של תנועת "החלוץ" וארגון "ההגנה" (המגן) במרוקו.
2. התולתה של עלייה המונית בלחי מאורגנת ממרוקו לארץ-ישראל.

88. עיין: אצ"מ S6/3848, מברק ממחלק העלייה לל' בריטבאס בתוניס מהד' 1945; ש.ש. מכתב ממחלק העלייה לפרדניה הציונית במרוקו מהד' 1945. ההקצבה הקטנה של רשינות-עלייה לצפון-אפריקה ולמצרים (135 רשינות) נעדה לעודד את הנוער הציוני החלוצי בארצות אלה בתקופה שבה הפנו עיקר מאמצ המוסדות הלאומיים להעלאתם של יוצלי השואה; עיין II 240/L, מכתב משאלתיאל לנדיה מהד' 16 ביולי 1945; ש.ש. מכתבים מהלאומיים לשאלתיאל מהתאריכים 18 באפריל 1945, 5 במאי 1945, 6 ביולי 1945.

89. עיין: אצ"מ S75/1508, חק מפי, ללא תאריך. רעיון: מנחם סיכלוט, ע"ו טלים ממרוקו, לפני כ"ב שנה, נתנו את האות לדבע מליק". דיעות אחרונה, ב"א חתשר תשל"ו (26.9.1975), עמ' 5; אצ"מ, מחלקת הנוער S6/3848, מכתב של א' כאלמאור לבנשלוט מהד' 2 באוקטובר 1945; ש.ש. מי בוסקילה לבנשלוט מחי' כאלול תשי"ג "בניהודיה".

90. עיין: אצ"מ, מחלקת הנוער S6/3848, מאגרות "שארל נטר" לבנשלוט מהד' בפברואר 1946; ש.ש. מי בוסקילה לבנשלוט מהד' בפברואר 1946.

91. עיין: ש.ש. ש.ש. מכתבו של מי עמאר לבנשלוט מהד' במאמר 1946; ש.ש. מכתבו של מי קודר לבנשלוט מהד' בפברואר 1946. בין העולים היו גם צעירים שסגנו עם מנהיגי אגודת "שארל נטר" וסקציה "בניהודיה".

92. ש.ש. אצ"מ L32/13, רשימת המועמדים לעלייה של המוסדות היהודית, ליסבון, קאזבלאנקה, מהד' 26 בספטמבר 1944; השוהה: אצ"מ S6/3848, מכתב של מחלקת העלייה בירושלים לפרדניה הציונית של מרוקו מהד' 17 ביולי 1945.

93. עיין: אצ"מ, מחלקת הנוער S6/3848, מכתב מי בוסקילה לבנשלוט מי' בארן א' תשל"ו (7.2.1946), על קליטתם של עולים אלה בארן.

2. ההפעלה והקמת "המגן" במרוקו כבר עם נחיתת כנות הברית בחופי צפון-אפריקה, בנובמבר 1942, התלו המוסדות הלאומיים בארץ-ישראל ביונים לקראת פעולה "רחבת היקף ותופה" לחינוך, הכשרה ועלייה בקרב הנוער היהודי המקומי ולהקמתן של קבוצות נוער חלוצי. למטרה זו נדרשו המוסדות הלאומיים הכין את השליחים המתאימים, ואלה נבחרו והוכשרו מהלך שנת 1943.⁹⁷ אבל השליחים הראשונים שנשלחו הגשים מטרות אלה בצפון-אפריקה פעלו בתנאי מחתרת והקמתן של תנועות נוער חלוציות כתוניסיה ובאלג'יריה, לא הגיעו למרוקו בתקופת שליחותם הראשונה (אוקטובר 1943-אוגוסט 1944).⁹⁸ גם כאשר שבו באוקטובר 1944 לצפון-אפריקה לתקופת פעולה נוספת, נאסר עליהם לפעול במרוקו.⁹⁹ ורק בראשית העז למצוא ררך כרי להגיע לצרפת, הביאו אותם בראשית שנת 1945 למרוקו.¹⁰⁰

גם במאם לקאזבלאנקה נפגשו אפרים פרידמן (כ"ן חיים) ויגאל כהן עם הנחל הארגון הציוני במקום, וקיבלו ממנה סיוע בארגון סמינר אינטנסיבי למדריכים במסגרת אגודת "שארל נטר". מנגמה של שליחים אלה בפעולתם בקאזבלאנקה הייתה להפוך אח אגודת "שארל נטר" לתנועה חלוצית אחידה שמטרתיה: הכשרה, עלייה והצטרפות לגרעין הצפון-אפריקאי בארן, אשר נמצא או שלכי התהווה. עם זאת נתנו השליחים, על פי ררישתו של יריד הארגון הציוני במרוקו, הכשרה ב"הגנה" לשני צעירים מחברי "שארל נטר".¹⁰¹ אולם לפעילות מקרית זו, שנמשכה כשלושה שבועות, לא היה המשך, ולאחר שלא הצליחו למצוא ררך לצרפת, שבו שני השליחים לפעול בתוניסיה ובאלג'יריה עד אשר נתגלתה והחם והם נאלצו לשוב ארצה ביוני 1945.¹⁰²

פעולה נרחבת יותר להקמתה של התארגנות נוער מחתרתית להגנה ולעלייה בצפון-אפריקה נעשתה במשך שנת 1947, כאשר נתחלפה טדינית העלייה של המוסדות הלאומיים בארן מעלייה לגילית של חלוצים מעטים מהאזור העפלה בסירות מחופי אלג'יריה לארץ-ישראל. ללא הכנה מספקת, ומבלי לדעת את שפת המדינה ואת תנאי הפעולה ולהכיר את האוכלוסייה היהודית אשר יעדה לעלייה,

97. עיין: אצ"מ S6/1985, מסיכיל ישיבה להתייצצות שהתקיימה במחלקת העלייה של המוסדות היהודית כ"ז ברצמבר 1942; S25/S2/7, ישיבה התייצצות של מחלקת העלייה עם ירידה הארגונים החלוציים תציי הנחלת תנועות הנוער הציוני החלוצי מהד' 11 ברצמבר 1942. רעיון: ארכיון ההגנה, עדות של יגאל כהן, "ההגנה בצפון אפריקה" מהד' 24 בפברואר 1966; אצ"מ S6/1985, מסמכים בעיני ארון סמיר השליחים וקביעת השליחים לצפון-אפריקה.

98. עיין: ארכיון ההגנה, עדותו של י' כהן, ש.ש. עדותו של אפרים כ"ן חיים מהד' 10 ברצמבר 1966; חכס, עמ' 187-210; ברד, עמ' 40-38.

99. עיין: ארכיון ההגנה, עדותו של י' כהן, ש.ש. עדותו של אפרים כ"ן חיים מהד' 10 ברצמבר 1966; חכס, עמ' 187-210; ברד, עמ' 40-39.

100. עיין: ארכיון ההגנה, עדותו של י' כהן, ש.ש. עמ' 211-219.

101. ש.ש. אצ"מ II 240/L, מכתב מה"הלאומיים" אצ"מ S20/551, מאגריה לר' נ"י שאלתיאל] במאמר מהד' בפברואר 1945.

102. עיין: אצ"מ S6/1985, מכתב השליחים מהד' 2 במאמר 1945; S5/794, דריה של שליחים מהד' 17 ביולי 1945; S6/3848, מכתב מהשליחים, ללא תאריך, נתקבל ב"ד' 17 ביולי 1945. רעיון: חכס, עמ' 220-226.

נשלח יאני אכידוב מטעם המוסר לעלייה כ"י לאלג'יריה כדי להכין את מבצע ההעפלה.¹⁰³ בהגיעו לאלג'יר בסוף שנת 1946 עשה אכידוב, בסיועו הצמוד של א' פרידמן, אשר שכ לפעול כתוניסיה ובאלג'יריה זמן קצר קודם לכן, להכנת הכלים להעפלה: הוא יצר קשר עם מנהיגי קהילת אלג'יר כדי להכניס את עזרתם, איתר את המקום המתאים על התוף לעגינת הסירה ולהעלאת העולים, וקבע את מקומו של מנתה העולים הראשון ליד העיר תנס (Ténès), כמרחק של כ"י 175 ק"מ מהעיר אלג'יר.¹⁰⁴

לאחר שהכשיר את הקרקע באלג'יריה הטיל אכידוב על פרידמן לספל בגיוס העולים, וכצעד ראשון נתקיים ב"נואר 1947 קורס לכ"י 15 מדריכים להגנה ולהעפלה בתנאי שדה ליד העיר אלג'יר, בהשתתפותם של פעילי נוער ציוני חלוצי ממרוקו, מתוניסיה ומאלג'יריה. קורס זה כלל אימונים מבקל, בסבין, בנצוד ובכללי-נשק חם קלים ונמשך כחודשיים. חפציהם של יוצרי קורס המדריכים, שהיה ב"מה של קורס מ"יכים של "ההגנה" בארן, היה להנהיג את מבצע ההעפלה על כל שלכיו: גיוס המועמדים להעפלה, הכרתה הגבולות, טיפול במנתה המפעילים ושמיירה על ביטחונם של אלה עד להעלאתם על הסירות בדרכס לארץ-ישראל. כקורס זה השתתפו שניים ממנהיגי אגודת "שארל נטר" ממרוקו: סם אבוטכול (אביטל), ראש "סקציה טרומפלדור" וחכר וער אגודה, ואלי אחיון, ממנהיגי "סקציה כ"ן-יהודיה".¹⁰⁵ שניים אלה יצאו לאתר מים הקורס לסדריכים באלג'יר לגייס במרוקו את המועמדים להעפלה. כפסת תש"ו גייסו מקרב הנוער היהודי המאורגן בקאזבלאנקה וערי פנים מרוקו 43 הצעירים הראשונים, והם גוברו את הגבול לאלג'יריה בדרכס למחנה המפעילים בתנס.¹⁰⁶

כרם הכנתם המקורית של השליחים להעלות נוער ציוני חלוצי מצפון-אפריקה נשתבשה. היריעות על אפשרויות העלייה החרושת לארץ-ישראל עוררו משפחות ויחידים מיהודי מרוקו לחסל את עסקיהם, למבור את רכושם וללכת לאלג'יריה בזום הולך וגובר. יהודים אלה קיוו שגם מבלי שיהיו כסופים למסגרת ארגונית יוכלו בין העולים לארץ-ישראל. כך הפכה היזמה מסבצע להעפלה מאורגנת

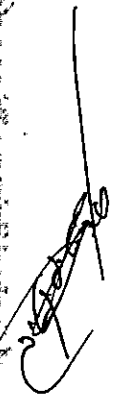
103. ש.ש. עיין: II 240/L, מכתב "הלאומיים" מאג'יר לשאלתיאל במאמר מהתאריכים 1 בפברואר 1945, 3 באפריל 1945, ב"ד בארן (תשי"ג) 16 במאי 1945, 6 ביולי 1945; ש.ש. מכתבים משאלתיאל ל"הלאומיים" מהד' 6 בסאוס 1945, ולג'יה מהד' 16 ביולי 1945; חכס, עמ' 229.

104. עיין: אכידוב עמ' 119.

105. עיין ש.ש. עמ' 119-125. רעיון: ארכיון ההגנה, חיק צפון אפריקה, עדותו של אכידוב מהד' באפריל 1967.

106. עיין: ארכיון ההגנה, חיק צפון-אפריקה, עדותיהם של אכידוב מהד' באפריל 1967 ושל אלי אחיון, ללא תאריך; אצ"מ S20/551, דריה על ההגנה מיום היסודה ער עוב עלייה לישראל, ללא תאריך, מאת סם אבוטכול; רעיון: סם אבוטכול, "ההעפלה מצפון אפריקה", בעברית, מרחשוף תשכ"ח, עמ' 16.

107. עיין במאמר של אבוטכול, ש.ש. עדותו של אחיון, ש.ש. מנחם סיכלוט, ע"ו טלים ממרוקו [...] דיעות אחרונות, כ"א בחשר תשל"ו (26.9.1975), עמ' 5.

מחקרים בתרבותם של יהודי צפון-אפריקה

בעריכת
יששכר בן-עמי

ירושלים תשנ"א
הוצאת ועד עדת המערבים בירושלים

הוועדה הציבורית להוצאת הספר

יעקב ניל — יזר
רתל זוהר
חיים כהן
אברהם טובל
אלי מויאל
אברהם בן-עמי
מיכאל רונן
שלום אטולג
יעקב מן
עליה בן-עמי

תודותינו נתונות לאלה שסייעו במימון קובץ זה

- תור ערת המערבים בירושלים
- עיריית ירושלים
- קרן צמ"ם, לשכת נשיא המדינה
- המרכז לשילוב מורשת יהדות המזרח — משרד החינוך והתרבות
- בנק הפועלים
- הארגון העולמי של יהודי צפון-אפריקה
- ברית יצאי מזרח
- התנועה ביתר